

XVIII–XIX ASR BOSHLARIDA XIVA XONLIGI VA BUXORO AMIRLIGI O‘RTASIDAGI DIPLOMATIK MUNOSABATLAR

Ma'ripov Ozodbek Xusniddin o'g'li
Toshkent Davlat Sharqshunoslik universiteti,
Tarixshunoslik, manbashunoslik va tarixiy
tadqiqot usullari mutaxassisligi 1-kurs magistranti

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada XVIII–XIX asr boshlarida Markaziy Osiyodagi ikki yirik siyosiy davlat – Xiva xonligi va Buxoro amirligi o‘rtasidagi diplomatik munosabatlar tarixiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida ikki davlat o‘rtasidagi siyosiy aloqalar, elchilik missiyalari, savdo-iqtisodiy munosabatlar hamda mintaqaviy geosiyosiy jarayonlarning ushbu diplomatik aloqalarga ko‘rsatgan ta’siri o‘rganilgan. Shuningdek, Rossiya imperiyasining Markaziy Osiyoga bo‘lgan qiziqishi va xalqaro savdo yo‘llari uchun kurash Buxoro hamda Xiva o‘rtasidagi diplomatik siyosatga qanday ta’sir ko‘rsatgani ilmiy tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari ushbu davlatlar o‘rtasidagi diplomatik aloqalar mintaqadagi siyosiy barqarorlik va iqtisodiy rivojlanishda muhim rol o‘ynaganini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Buxoro amirligi, Hind elchilari, A.Jenkinson, Jung‘orlar, Hirot va Isfahon, Amir Haydar, Tibet, Koshg‘ar, Quqon xonligi.

DIPLOMATIC RELATIONS BETWEEN THE KHIVA KHANATE AND THE EMIRATE OF BUKHARA IN THE 18TH–EARLY 19TH CENTURIES

Ma'ripov Ozodbek Khusniddin oglu
Tashkent State Oriental Studies University,
1st year master's student, specialty: History, source
studies and historical research methods

ABSTRACT

This article analyzes the diplomatic relations between the two major political states in Central Asia - the Khiva Khanate and the Emirate of Bukhara - in the early 18th–19th centuries based on historical sources. During the study, political relations between the two states, embassy missions, trade and economic relations, and the impact of regional geopolitical processes on these diplomatic relations were studied. Also, a scientific analysis was made of how the interest of the Russian Empire in Central Asia and the struggle for international trade routes affected the diplomatic policy between Bukhara and Khiva. The results of the study show that diplomatic relations between

these states played an important role in political stability and economic development in the region.

Keywords: Bukhara Emirate, Indian ambassadors, A. Jenkinson, Dzungars, Herat and Isfahan, Amir Heydar, Tibet, Kashgar, Kukan Khanate.

Kirish: O‘zbekiston tarixini ilmiy asosda o‘rganish jarayonida o‘zbek davlatchiligi tarixidagi siyosiy va diplomatik jarayonlarni tahlil qilish muhim ilmiy ahamiyatga ega. Ayniqsa, Markaziy Osiyoda mavjud bo‘lgan tarixiy davlatlar o‘rtasidagi diplomatik munosabatlarni o‘rganish mintaqaning siyosiy rivojlanishini chuqurroq anglash imkonini beradi. XVIII–XIX asr boshlarida Markaziy Osiyoda bir necha mustaqil davlatlar mavjud bo‘lib, ular orasida Buxoro amirligi, Xiva xonligi va Qo‘qon xonligi muhim siyosiy kuchlar hisoblangan. Ushbu davlatlar o‘rtasidagi munosabatlar turli davrlarda hamkorlik, savdo aloqalari yoki siyosiy raqobat shaklida namoyon bo‘lgan. Buxoro amirligi va Xiva xonligi o‘rtasidagi munosabatlar esa mintaqadagi siyosiy barqarorlikni ta’minlashda alohida ahamiyat kasb etgan. Chunki ushbu davlatlar Amudaryo havzasi, savdo yo‘llari va strategik hududlar uchun muhim siyosiy manfaatlarga ega bo‘lgan. Mazkur tadqiqotning maqsadi XVIII–XIX asr boshlarida Buxoro amirligi va Xiva xonligi o‘rtasidagi diplomatik aloqalarning asosiy yo‘nalishlarini ilmiy jihatdan tahlil qilishdan iborat.

Asosiy qism: XVIII asr boshlarida Markaziy Osiyodagi siyosiy vaziyat murakkab bo‘lgan. Bu davrda hududda bir nechta mustaqil davlatlar mavjud bo‘lib, ular o‘rtasida siyosiy raqobat kuchli edi. Ayniqsa, Amudaryo havzasi, savdo yo‘llari va strategik hududlar ustidan nazorat qilish masalasi davlatlar o‘rtasidagi siyosiy munosabatlarga sezilarli ta’sir ko‘rsatgan. Buxoro amirligi mintaqadagi yirik siyosiy va iqtisodiy markazlardan biri bo‘lib, u Markaziy Osiyo savdo tizimida muhim o‘rin egallagan. Xiva xonligi esa Amudaryo deltasidagi savdo yo‘llarini nazorat qilgan va bu orqali mintaqadagi iqtisodiy aloqalarda muhim rol o‘ynagan.

XVIII–XIX asr boshlarida Markaziy Osiyoda mavjud bo‘lgan siyosiy davlatlar o‘rtasidagi munosabatlar murakkab diplomatik jarayonlar bilan tavsiflanadi. Bu davrda Buxoro amirligi va Xiva xonligi mintaqadagi muhim siyosiy markazlardan biri sifatida o‘zaro siyosiy va iqtisodiy aloqalar olib borgan. Ikki davlat o‘rtasidagi munosabatlar asosan elchilik almashinuvi, savdo aloqalari hamda hududiy manfaatlar bilan bog‘liq bo‘lgan.

XVIII asr boshlarida Buxoro xonligida siyosiy vaziyat ancha murakkab bo‘lgan. Ashtarxoniylar sulolasining so‘nggi davrida markaziy hokimiyat zaiflashib, mahalliy amaldorlar ta’siri kuchaygan edi. Natijada mintaqadagi siyosiy muvozanat ham o‘zgarib bordi. 1756-yilda Mang‘itlar sulolasining hokimiyat tepasiga kelishi bilan Buxoro amirligida markazlashgan davlat boshqaruvi tiklana boshladi. Ayniqsa, Amir Shohmurod (1785–1800) davrida davlat boshqaruvi mustahkamlanib, tashqi siyosat

faolroq olib borildi. Buxoro amirligi va Xiva xonligi o'rtasidagi diplomatik munosabatlar ko'pincha elchilik almashinuvi orqali amalga oshirilgan. Elchilar ikki davlat hukmdorlari o'rtasidagi siyosiy masalalarni muhokama qilish, savdo aloqalarini rivojlantirish hamda diplomatik munosabatlarni mustahkamlash vazifasini bajargan. Tarixiy manbalarda qayd etilishicha, elchilik missiyalari ko'pincha qimmatbaho sovg'alar va savdo tovarlari bilan birga yuborilgan. Bu holat diplomatik aloqalarning iqtisodiy manfaatlar bilan uzviy bog'liqligini ko'rsatadi. Xiva xonligi ham XVIII asrda Markaziy Osiyodagi muhim siyosiy davlatlardan biri bo'lgan. Xiva Amudaryo quyi oqimi hududida joylashgan bo'lib, Orolbo'yi va Kaspiy dengizi orqali o'tuvchi savdo yo'llarini nazorat qilgan. Shu sababli Xiva xonligi savdo-sotiq masalasida Buxoro amirligi bilan muhim iqtisodiy aloqalarni yo'lga qo'ygan. Buxoro savdogarlari Xiva orqali Rossiya hududlariga borib savdo qilgan bo'lsa, Xiva savdogarlari esa Buxoro bozorlarida faol qatnashgan. XVIII asrda Buxoro shahri Markaziy Osiyoning eng muhim savdo markazlaridan biri hisoblangan. Buxoro karvonsaroylarida Hindiston, Eron, Afg'oniston, Tibet, Koshg'ar hamda Rossiyadan olib kelingan turli xil tovarlar savdosi amalga oshirilgan. Hindiston savdogarlari Buxoroga ipak matolar, ziravorlar va qimmatbaho buyumlar olib kelgan bo'lsa, Rossiyadan metall buyumlar, qurol-yarog' hamda sanoat mahsulotlari keltirilgan.

Rossiya imperiyasining Markaziy Osiyoga qiziqishi XVIII asr boshlarida keskin ortib bordi. Ayniqsa, Rossiya podshosi Peter I davrida O'rta Osiyoga diplomatik va harbiy ekspeditsiyalar yuborila boshlandi. 1717-yilda rus hukmdori Amudaryo orqali Hindistonga boradigan savdo yo'lini o'rganish maqsadida Alexander Bekovich-Cherkassky boshchiligida ekspeditsiya yuborgan. Ushbu ekspeditsiyaning asosiy maqsadi Xiva xonligi orqali o'tadigan savdo yo'llarini o'rganish hamda Rossiya bilan Markaziy Osiyo o'rtasidagi iqtisodiy aloqalarni kengaytirishdan iborat edi. Biroq Bekovich-Cherkasskiy ekspeditsiyasi muvaffaqiyatsizlikka uchragan. Tarixiy manbalarga ko'ra, Xiva xoni tomonidan rus qo'shini bo'linib yuborilib, ekspeditsiya tor-mor etilgan. Bu voqea Rossiya va Xiva o'rtasidagi munosabatlarga ma'lum darajada salbiy ta'sir ko'rsatgan bo'lsa-da, Rossiyaning Markaziy Osiyoga bo'lgan qiziqishi kamaymagan.

XIX asr boshlarida Buxoro amirligi hukmdori Amir Haydar davrida ham tashqi diplomatik aloqalar faol davom ettirilgan. Bu davrda Buxoro amirligi qo'shni davlatlar bilan savdo va siyosiy aloqalarni rivojlantirishga intilgan. Xiva xonligi bilan munosabatlar ham asosan savdo manfaatlarini hamda hududiy muvozanatni saqlash maqsadida olib borilgan. Tarixchi olim Vasily Bartold o'z tadqiqotlarida Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasidagi diplomatik aloqalarni mintaqadagi savdo yo'llari va siyosiy muvozanat bilan bog'liq holda izohlaydi. Uning fikricha, Buxoro amirligi va Xiva xonligi o'rtasidagi aloqalar nafaqat ikki davlat manfaatlarini, balki butun Markaziy Osiyo hududidagi iqtisodiy va siyosiy jarayonlarni ham belgilab bergan.

Shuningdek, tarixchi Pyotr Ivanov ham Markaziy Osiyo xonliklari o'rtasidagi munosabatlarni tahlil qilib, Buxoro va Xiva davlatlari o'rtasidagi diplomatik aloqalar savdo tizimining rivojlanishida muhim rol o'ynaganini ta'kidlaydi.

Shunday qilib, XVIII–XIX asr boshlarida Buxoro amirligi va Xiva xonligi o'rtasidagi diplomatik munosabatlar Markaziy Osiyodagi siyosiy va iqtisodiy tizimning muhim tarkibiy qismi bo'lgan. Elchilik almashinuvi, savdo aloqalari hamda diplomatik muzokaralar orqali ikki davlat o'rtasida muayyan siyosiy muvozanat saqlab turilgan. Ushbu aloqalar nafaqat ikki davlat o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash, balki mintaqadagi savdo yo'llarining rivojlanishiga ham katta ta'sir ko'rsatgan.

XULOSA: XVIII–XIX asr boshlarida Markaziy Osiyoda mavjud bo'lgan siyosiy davlatlar o'rtasidagi diplomatik munosabatlar mintaqadagi siyosiy barqarorlik hamda iqtisodiy aloqalarning rivojlanishida muhim rol o'ynagan. Bu jarayonda Buxoro amirligi va Xiva xonligi o'rtasidagi aloqalar alohida ahamiyat kasb etgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ikki davlat o'rtasidagi diplomatik munosabatlar nafaqat siyosiy masalalarni hal qilish, balki savdo-iqtisodiy aloqalarni rivojlantirish va mintaqadagi strategik muvozanatni saqlashga xizmat qilgan. Buxoro amirligi Markaziy Osiyoning muhim siyosiy va iqtisodiy markazlaridan biri sifatida mintaqaviy savdo tizimida vositachi rolini bajargan bo'lsa, Xiva xonligi Amudaryo havzasi va Orolbo'yi hududlaridagi savdo yo'llarini nazorat qilgan. Shu sababli ikki davlat o'rtasidagi diplomatik aloqalar savdo yo'llarining xavfsizligini ta'minlash hamda iqtisodiy manfaatlarni himoya qilish bilan bevosita bog'liq bo'lgan. Elchilik almashinuvi, sovg'a-salomlar va savdo karvonlari orqali amalga oshirilgan diplomatik munosabatlar davlatlar o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlashga xizmat qilgan. Tadqiqot jarayonida aniqlanishicha, XVIII asrda Markaziy Osiyodagi siyosiy vaziyatning murakkablashuvi hamda tashqi kuchlarning, xususan Peter I davridan boshlab Russian Empire ning mintaqaga qiziqishi ortib borishi Buxoro amirligi va Xiva xonligi tashqi siyosatiga sezilarli ta'sir ko'rsatgan. Rossiya tomonidan yuborilgan diplomatik ekspeditsiyalar va savdo missiyalari mintaqadagi siyosiy jarayonlarga yangi geosiyosiy omil sifatida kirib kelgan.

Shuningdek, tarixiy manbalar va tarixshunoslik tadqiqotlari tahlili shuni ko'rsatadiki, Buxoro amirligi va Xiva xonligi o'rtasidagi diplomatik munosabatlar faqat ikki davlat o'rtasidagi aloqalar bilan cheklanib qolmagan. Ular butun Markaziy Osiyo hududidagi savdo yo'llari, xalqaro iqtisodiy aloqalar hamda siyosiy muvozanatni shakllantirishda muhim o'rin tutgan. Bu jarayonda Buxoro savdo markazi sifatida Hindiston, Eron, Afg'oniston va Sharqiy Turkiston bilan aloqalarni rivojlantirgan bo'lsa, Xiva xonligi Orolbo'yi va Kaspiybo'yi hududlari orqali savdo aloqalarini kengaytirishda muhim vositachi rolini bajargan. Umuman olganda, XVIII–XIX asr boshlarida Buxoro amirligi va Xiva xonligi o'rtasidagi diplomatik munosabatlar Markaziy Osiyodagi siyosiy va iqtisodiy tizimning ajralmas qismi sifatida namoyon

bo'lgan. Ushbu aloqalar mintaqada savdo yo'llarining rivojlanishi, siyosiy barqarorlikning saqlanishi hamda davlatlar o'rtasidagi hamkorlikning mustahkamlanishida muhim omillardan biri bo'lgan. Mazkur tarixiy jarayonlarni o'rganish bugungi kunda ham Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasidagi diplomatik va iqtisodiy munosabatlarning tarixiy ildizlarini chuqurroq anglashda muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Tojiyev, B. T. (2021). XIX asr oxiri XX asr boshlarida Buxoro amirligida ichki va tashqi savdo. In *Uzbek Conference Publishing Hub* (Vol. 1, N 01, pp. 469-473).
2. O'RNI, A. D. A., & EMIRAT, B. Buxoro Amirligi tarixi tarixshunosligida.
3. Asilbekov, D., & Abduhamidov, J. (2020). Buxoro amirligi madaniy hayotining o'ziga xos xususiyatlari. *Academic research in educational sciences*, (3).
4. Qurbonov, D. N. (2020). O'rta Osiyo xonliklarida kutubxonalar faoliyati. In *Общественные Науки В Современном Мире: Политология, Социология, Философия, История* (pp. 47-50).
5. Zaripov, J. G., & Akhmadjon, A. A. (2020). The Role of Afghanistan in diplomacy of Bukhara Emirate (XVIII-XIX Centuries). *Scientific reports of Bukhara State University*, 3(2), 226-230.
6. Bekmurodovna, G. T. (2020, November). Rossiya imperiyasining Sirdaryo viloyatiga aholini ko'chirish siyosati.(XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asrning boshlari). In *Archive of Conferences* (Vol. 9, No. 1, pp. 198-200).
7. Yoldashev, U., & Chinibayev, O. (2020). On the Prospects for the Development of higher historical Education. *Academic research in educational sciences*, (3).
8. G'afforov, S. (2018). Çarlık Rusyası Döneminde Semerkant. *AkademikTarihveDüşünceDergisi*, 6(1), 1-24.
9. Yakubova, F. (2021, March). The Role of Jadids in The Development of Theater art in Central Asia. In *Конференции*.
10. Usmonov, Q., & Sodiqov, M. (2008). O'zbekiston Tarixi.

